

АВТОНОМНА АНАЛІТИКА «ГРАНД-КРИТИКА»

До 80-річчя члена-кореспондента НАН України Григорія Сивоконя

П'ять років тому академік НАН України Микола Жулинський у слові-есеї «Герой неправдоподібного ювілею», видрукованому в літературознавчому журналі «Слово і Час» (число 8 за 2006 р.), чи не найперші системні враження про актуальну українську літературу й не менш актуальне літературознавство виклав так: «Я, як аспірант Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, почав поглиблення знань про тогочасний літературний процес із «занурювань» у книжки тодішнього гранд-критика Григорія Сивоконя. Занотовував «Життєву переконливість героя», «Художню літературу і читача», потім з'явилося «Друге прочитання» і «Визначеність таланту» ... Про ці та новіші книжки Григорія Сивоконя ніхто не скаже, що вони проминальні — у них пульсує жива літературна думка фахового читача, критика принципового, надзвичайно чутливого до стилю, до правди характерів». У цьому фрагменті, разом з автобіографічним «зрізом», доцільно виділити характерологічну словосполуку — «гранд-критик», що цілком влучно передає статус Григорія Сивоконя як експерта й аналітика української прози та поезії 60–80-х рр. ХХ ст.

Григорій Матвійович Сивокінь народився 9 серпня 1931 р. на Полтавщині в селищі Артемівка. У 1950 р. вступив до Харківського державного університету імені М. Горького, який закінчив у 1955 р., після чого продовжив там навчання в заочній аспірантурі. Тема його дисертації в суто дослідницькому сенсі звучала досить сміливо — «Давні українські поетики». У компактному слові-спогаді «Мої поступі університети», опублікованому в «Слові і Часі» (число 9 за 2008 р.), Григорій Сивокінь не без жартівливих інтонацій розповів про початкові моменти роботи над нею і про роль у цьому визначних літе-

ратурознавців О.І. Білецького і М.К. Гудзія, які на час знайомства з ним перебували в Харкові.

«Мені вони, академіки, дозволили надійти в готель, де займали великий двокімнатний номер, — згадує Г.М. Сивокінь. — Прийшов. Питають: то вирішили писати про поетики? Що? Володієте латиною? Ні, кажу, але мав «п'ятірки» на перших курсах, бо так уже ловко викладав нам її кадр старої закваски пан Рождественський. Тоді, щоправда, «пан» іще не вживали.

Переглянулись. Усміхнулись.

І почалося. Разів зо два писав до Києва, питав в Олександра Івановича поради щодо плану дисертації, і він одного разу написав у добродушному тоні: «Скільки можна вагатися, як наче лицареві на роздоріжжі. Писати треба!»

Захист відбувся в 1961 р. у Києві. До речі, у спецраді, де головував О.І. Білецький, а першим опонентом виступав М.К. Гудзій. Після яскравого захисту Г.М. Сивоконя запрошують до Інституту літератури, у якому він працює з 1962 р. Там починає перейматися сучасним літературним процесом, щільно співпрацює з провідними літературними і науковими часописами, виданнями, стає, як сказав у згаданому есеї Микола Жулинський, достеменним «лідером українського літературознавства». Його зацікавлення, пріоритети все тісніше обертаються навколо проблеми «актуальна література–читач».

Відомий літературознавець Микола Сулима в розвідці «Безупинний діалог із читачем», також видрукованій у «Слові і Часі» (число 8 за 2006 р.), так простежив і прокоментував еволюцію старшого колеги: «Уже під час студювання поетик XVII–XVIII ст. Г. Сивокінь звернув увагу на паростки літературної критики, на різницю у

сприйнятті тих самих явищ у писаннях Митрофана Довгалевського, Феофана Прокоповича та інших фундаторів української філології, українського літературознавства, завважив, що аналізовані ним поетики можна розцінювати не лишень як посібник із латинської мови, а й як дороговказ для суто літературної діяльності. Очевидно, ці спостереження й наштотували його на розвідку про читача, про феномен сприймання/інтерпретації літературного твору — «процес не менш складний, аніж саме творення (кажучи словами з автокоментаря Г. Сивоконя)». Заходилося на докторську дисертацію, як сказав би він. У 1983 р. учений захищає докторську дисертацію з теми «Взаємозумовленість поступального розвитку художньої літератури і читача».

Упродовж 1991–2003 рр. Григорій Сивокінь керував у Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України відділом теорії літератури, у якому нині працює головним науковим співробітником. У 1992–1993 рр. обіймав посаду заступника директора Інституту літератури з наукової роботи. Тривалий час — близько 20 років очолює наукову раду «Класична спадщина та сучасна художня література». Як авторитетний літературознавець виступав на форумах у США, Великій Британії, Росії, Ізраїлі, Польщі. За вагомі наукові й літературно-критичні праці в 1988 р. йому присуджено престижну літературознавчу премію імені академіка О.І. Білецького, а в 2000 р. обрано членом-кореспондентом НАН України.

З-поміж рельєфних властивостей стилю Григорія Сивоконя варто виділити передусім таку — фактичну постановку цікавої та поліфонічної проблеми без прямої (чи то пак надмірно-прямолинійної) вербалізації. Його статті й книжки засновані на акуратно-глибокому й медитативно-уважному розгортанні думки, що постає внутрішньо ємною, насиченою, «багатоходовою». Як і в рефлексіях 1979 року, коли він, обсервуючи свій дослідницький розвій, згадував і розмірковував:

Г.М. Сивокінь

«Діялось це на початку 60-х років. У літературу вливались свіжі сили. Престиж художнього слова круто зростав. Масовий інтерес до книжок — також. Залишатися осторонь було понад силу, читач узявся за перо. Народився ще один критик.

Пізніше ж багато що змінилося. Критика стала другою спеціальністю (так, я, як багато моїх колег, «...і літературознавець»). Разом зі змінами в літературі змінювалася спрямованість і гострота статей» («Від аналізу до прогнозу»).

У цьому текстовому сегменті не лише виокремлено чинник (а він був зовнішній, соціозумовлений, виражав загальну ноосферу доби), що навернув його, молодого науковця-кандидата, до студій і розвідок сучасної української літератури, але й намічено проблему об'єктно-ціннісних стосунків критика і літературознавця, а якщо значно ширше — естетико-методологічних відносин критики і літературознавства. А те, що дихотомічні структури «критик—літературознавець» і «літературна критика—літературознавство» позбавлені одно-

значного, й отже, одновекторного, однополюсного, односміслового потрактування, так про це, власне, і промовляє усім єством, усією органікою аналітична текстура Григорія Сивоконя.

На шпальтах і сторінках літературної періодики, у монографічних працях «Життєва переконливість героя» (1965), «Друге прочитання» (1972), «Визначеність таланту» (1978), «Художній твір і літературний процес» (1986), «Від аналізу до прогнозу» (1990) Григорій Сивокінь дослідницькими підходами, мовостилем, оцінною аксіологією фактично обстоював автономію (навіть безмежну) критики у структурно-свідомісному мегаполісі літературознавства.

На межі 50–60-х рр. Григорій Сивокінь починає «приміряти» іпостась критика і послідовно перейматися літературно-критичним практикумом (прагматикою критичної діяльності, прагмакритикою), розроблюючи жанр аналітичного огляду. Він розглядає, відстежує, групує, оцінює, тестує, рефлексує над літературними текстами >персоналіями>тенденціями 60–80-х рр. Він вживається в текст (за тодішньою риторикою — твір): у спрямованість концепції, духовний побут персонажів, звучання, «голосові партії» слова. Він неначе наближає до себе соціоментальний і духовно-естетичний контекст, у якому текст написано й опубліковано, прагне показати його укрупнено, виразно, вичленувавши присутні ознаки й особливості.

Григорія Сивоконя цікавить співвіднесеність тексту не так із життям, як з реальністю, потрактованою в надзвичайно широкому сенсі, — реальністю соціумною, психологічною, етичною, поведінковою, розумовою. Його приваблює виявлення достемної (справжньої, внутрішньої, а не задекларованої, якщо, зрозуміла річ, така продекларованість відбувалася) логіки сюжетних рішень, характерів, мовосфери. Він зосереджує увагу на текстовій специфіці, деталях, нюансах як результаті творчого мислення поета, прозаїка або критика.

Попри те, що в його літкритичних інсталяціях активні акценти розставлено над локальними або ж узагалі парціальними художніми складниками, Григорій Сивокінь збалансовує їх згустками-квінтесенціями, що формують узагальнений образ тексту. Ведучи мову про «видатний роман Григорія Тютюнника «Вир», писаний уже після війни», він не тільки наголошує на його художньому значенні («написані частини твору помітно просунули нашу прозу вперед»), але й виокремлює провідні риси якості, що відзначалися «і правдивим відображенням українського села довоєнного та воєнного часів, і глибоким проникненням письменника в душу, в психологію, в ціле життя сільського трудівника». Ця низка макротез урешті торкається засадничих принципів письменника, актуальних і для нинішньої літератури реалістичного, вірогідно-фактичного гатунку: «Саме увага автора до людини, до людського характеру, вміння створити колоритний образ, знання села, засновані не на спостереженнях відрядженого (яка влучна й іронічна формула: «спостереження відрядженого» — *Я.Г.*), а на власному досвіді і на вмінні точно бачити (ще одне влучне потрапляння: точна оптика ще не завадила жодному письменникові — *Я.Г.*), — ось що робить героїв «Виру» ймовірними і природними, опуклими і переконливими, виразними, характерними» («Життєва переконливість героя»). Тяжіння до узагальнювальних характеристик і періодів зумовлене природою критичного мислення Григорія Сивоконя — простежити зв'язок між вихідними категоріями митця і художнім рівнем тексту (до речі, «художній рівень» — одна з частотних позначок його наративу). Його розгляд конкретного тексту співвідноситься з моделлю айсберга: розпочинається зазвичай із більш-менш очевидного, проте поступово зосереджується на невидимому і прихованому.

Григорій Сивокінь у такий спосіб розгортає критичні реалії, що утворюють оазу по-

ліаспектності й поліпроблемності. У його стилі думання й викладу доволі висока концентрація «проблемних зон». Він тримає в постійній напрузі думку співрозмовника-читача і готовий будь-якої миті підкинути новий проблемний субсюжет або субколізію естетичного гатунку. Зіставляючи особливості романів Івана Григурка «Канал» і Юлія Хмельковського «Сухий лиман», створених на південному життєвому фактажі, він підкреслював, що «це були, по суті, перші серйозні виступи двох молодих авторів», які «представляли південь України: один одесит, другий вчився в Одесі, а в час написання «Каналу» жив у Херсоні». Цей стислий геолітературний пасаж ненав'язливо, проте доволі лунко актуалізує аспект «письменник–регіон–ретрансляція свого регіону», ментально незамінний, необхідний, знаковий для української літератури, широко представлений і в світовому художньому форматі.

І цей же компактний фрагмент спровокував у моїй пам'яті цілком індивідуально-родинний факт-спогад: Григурко працював над «Каналом», що на поч. 70-х рр. приніс йому доволі широку відомість, будучи кореспондентом херсонської молодіжки «Ленінський прапор», а на цю роботу взяв його мій батько – прозаїк і журналіст Юрій Голобородько, який тоді очолював часопис, і саме як газетяр «Ленінського прапору» Іван Григурко виїжджав на будівництво Північно-Кримського каналу.

Оглядаючи ці тексти, Григорій Сивокінь акцентує на тому, що вони «вийшли майже водночас» і що «про обидва романи одразу по їх появі широко заговорила критика, майже порівно ділячи свою увагу до них». І тут він вичленовує одну з найгостріших і, мабуть, найболючіших (особливо для письменників) проблем – долі художнього тексту. Він коротко окреслює його подальше функціонування (чи нефункціонування) у літературному процесі й критико-аналітичній рецепції: «Премії на конкурсах, а далі... «Сухий лиман» поступово якимось за-

губився. Тоді як про «Канал» дискусії ведуться до цього часу. Він часто видається українською і в перекладах іншими мовами» («Визначеність таланту»). Григорій Сивокінь не вдається до акцентовано-вербалізованого формулювання проблеми «долі твору», проте, зіставляючи образно-стильові особливості романів, непрямо дає відповідь на питання, що ж саме зумовило більшу «живучість» і художню резонансність «Каналу».

Для літературно-критичного практикуму Григорія Сивоконя властивий розгляд і оцінювання письменника переважно крізь призматику естетичного об'єктивізму. Він ставить за мету виявити й проаналізувати як достоїнства тексту, так і його, сказати б, у художньому сенсі несильні, проблемні, а то й прозоро вразливі особливості. Він обсервує без припуску і «знижки» на літ-статус автора, а якщо і враховує це, то насамперед для того, щоби підвищити планку художньо-естетичних вимог. Інакше кажучи, говорячи про конкретний текст, Григорій Сивокінь веде мову саме про текст, а не про письменницький ореол (по-нинішньому – бренд) чи його брак. А ще інакше кажучи (або «інакше кажучи-2»), йому свідомісно близька аксіологія неаполетичності.

Уже в першій монографічній студії, розгляді прозових текстів «про сучасне колгоспне село», чи не провідною тональністю обрано критичну, з накладанням естетичних характеристик на актуальні тоді романи й повісті. Наслідком такого «естетичного накладання» стали численні гострокритичні спостереження й судження на кшталт «У творах же М. Нечая, Я. Стецюка і почасти В. Вільного обрано легкий шлях – шлях ілюстрування. Виробництво займає всю увагу авторів. На героїв вони дивляться утилітарно: настільки можна підкорити їх виробничим конфліктам», або «Зображені в такий спосіб представники «маси» не набувають значення художніх відкриттів, а самі письменники, таким чином,

лишаються ще на досить значній відстані від життєво правдивого образу простого сільського трудівника — не «гвинтика», а людини», або «Справді, слідкуючи тільки за службовим просуванням героя, письменник мимоволі схиляється до оцінки людини в залежності від службового становища, яке вона займає. Знову ж таки людина підміняється посадою, життєвість її заступає адміністративна драбинка», або ще «...Багато з героїв у творах про сучасний колгосп втрачають на своїй життєвості, виступають не як живі люди, а як інформатори авторських або й не зовсім авторських поглядів на ту чи іншу тенденцію сільського життя» («Життєва переконливість героя»). Критичні судження в цьому дослідженні не фрагментарні, а цілком системні і стосуються не лише образно-художніх начал, але й естетико-світоглядних категорій. Зважаючи на те, що далеко не кожен аналітик літератури (особливо актуальної) спроможний послідовно триматися критичного курсу й широко демонструвати гострокритичний ноєсис, то є підстави стверджувати, що практикум Григорія Сивоконя демонстрував естетико-мисленевий нонконформізм.

Аналізуючи романи Павла Загребельного, він виходить із суто художньо-текстових реалій (нічого екстралітературного!) і з коректною аргументованістю виділяє в них непереконливі, а то й відверто слабкі моменти. Розмірковуючи над «Спекою», Сивокінь з відчутною долею скепсису й іронії відзначає таку «примітну рису» роману: «...Письменник дивним чином розділяє героїв (знову ж для зручності сюжетоскладання і для підкреслення проблемності) на добрих і злих, за походженням, чи що б то. Наприклад, Холод, дугий професор і так само сумнівний металург, може скільки завгодно повторювати своє «ми, робітничий клас», але він в усіх випадках роману лишається при виконанні функції зла й нечесності ... Письменник цими внутрішніми якостями героя вичерпує суперечність і цим самим

здрибноє її значення ... Соціальна спрямованість авторського погляду, звичайно ж, від цього втрачає свою гостроту» («Визначеність таланту»). Критичні інтенції не зникають і в оціненні структурно-художніх якостей романів «З погляду вічності» і «Переходимо до любові». Аналітизм для Григорія Сивоконя немислимий без критичності й критицизму. Причому останні поняття він екстраполював і на себе, оглядаючи й коментуючи свій кількадесятилітній літературно-критичний розвій у книжці «Від аналізу до прогнозу», чим, власне, здійснив повний цикл їхньої апробації.

Розглядаючи актуальний літпроцес, Григорій Сивокінь (разом з Віталієм Дончиком, Миколою Жулинським, Михайлом Логвиненком, Юрієм Покальчуком, Анатолієм Погрібним та ін.) спонукав до органічної та об'єктивної потреби в дисципліні, яка б цілеспрямовано підходила до критики як сфери практики і теорії, щоб раніше або пізніше постало врешті питання про виділення й оформлення дослідницького аспекту, котрий стане (або претендуватиме) на роль самодостатньої науки про критику (критикології).

Оцінки, судження, постулати у статтях і книжках Григорія Сивоконя з симптоматичною настійливістю ретранслюють каскад атрибутивних клейнодів літературної критики, до яких у першу чергу належать мобільність, суб'єктивність, емоційність, полемічність, розгерметизованість думки й стилю. Для нього не було сумнівів, що в «критика-очевидця» (одна з його численних влучних формул) значно більше права на помилковість і тим паче неточність сприйняття, ніж в академічного літературознавця. Його студії демонструють упевненість, що місія критика — це в основному діалог із письменником, можливість запропонувати такий погляд на його творчість, який стимулював би інтелектуальний і художньо-естетичний розвиток митця, а функція літературно-критичного мислення — передовсім аксіологічна, позаяк «в

ідеальному розумінні своєму критика є виразницею смаків часу...» Для Григорія Сивоконя критик — це, власне, критичний письменник, який у оцінно-аналітичний спосіб бере участь у актуальному літературному процесі.

Ось ця категорія — літературний процес — ключова, ба навіть культова для Сивоконя-критика. Він ставить за мету охопити унікальну неохопність його простору, резюмуючи, що «зрештою, до літературного процесу має відношення практично все — книжкові видання і журнали, де вперше з'являються на читацький суд нові твори; письменницьке взаємодіявання у складі, приміром, творчих об'єднань і на особистісному рівні; форми заохочення творчих пошуків, як-от різні літературні премії, й інтенсивність письменницьких контактів з читацькою аудиторією...» («Художній твір і літературний процес»). Він, зрозуміла річ, не може не подати (апробувати, запропонувати, сформулювати, інсталювати, вербалізувати — тут, безперечно, маємо справу з широким вибором дієслів) дефініцію, що не претендує на викінченість і повноту, проте охоплює низку найпосутніших ознак: «Отже, літературний процес — це рух, зміна, тривалість у часі, в історичному вимірі». Він часто наголошує на структурованості літпроцесу, вичленовуючи його складники — минавшину (співвідноситься з «традицією»), сучасність (реалізується «у поточному часово-просторовому вияві»), перспективу (потрактовану як «імовірно-можливі напрямки подальшого загальнолітературного розвитку»). Його критичні дослідження апелюють-звертаються до Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Коцюбинського, Миколи Куліша, Олександра Довженка, Андрія Головка, Юрія Смолича, він намагається передбачити або й змоделювати естетичні особливості періодів, що мислилися як наступні. Але безваріантно найголовнішою територією для нього стала актуальна література (передусім проза й по-

езія), обсервацію якої він сприймав як можливість (через критико-аналітичні форми) висловити своє, Григорія Сивоконя, бачення тодішніх естетичних і соціодуховних проблем. Отже, критика для нього — то спроба корекції реальності, що також відрізняє її (критику) від академлітературознавства.

У його мисленневих пропозиціях відчутна тенденція до розширення структурно-семантичного простору критики, причому як у сенсі її побутування, творчої прагматики, так і в суто теоретичному вимірі. Він формулював нові поняття, ракурси, напрями, що стосувалися реального функціонування і перспектив критико-аналітичної сфери. Усвідомлюючи відверту недостатність спеціальних досліджень, зосереджених на внутрішніх чинниках, складнощах, суперечностях у літературному практикумі критика, він говорив про виокремлення «психології критики як наукової дисципліни». При цьому подав її обриси і гіпотетичні моделі в самотній (насамперед за задумом і формою втілення) праці «Від аналізу до прогнозу», у якій виклав і проаналізував внутрішні (тому і приховані) психологічні моменти власної критичної діяльності, увівши до простору актуальних проблем ще й автопсихологію критика.

Григорій Сивокінь беззаперечно належить до активно-творчих учасників літпроцесу, хто і прагмакритикою, і критикологічними тезами, викладками, концепціями розвивали аналітико-інтелектуальний та креативний рівні національної художньої свідомості. І цілком можливо, що при цьому їхня багатоплідна діяльність об'єктивно сприяла не лише інституалізації, але й естетичній суверенізації критики. Тенденції, що, очевидно, утверджуватиметься й надалі.

Ярослав ГОЛОБОРОДЬКО,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики
викладання гуманітарних дисциплін
Херсонської академії неперервної освіти